

Pregledni rad

UDK 343.7:336

DOI br. 10.7251/SVR1409167V

COBISS. SI-ID 4563736

PRONEVJERE U BIJELIM KNJIGAMA (krađe i prevare kroz papire)

Prof. dr Simeun D. Vilendečić¹

Visoka škola Dositej Banja Luka

Jovo S. Vilendečić, dipl. ecc

Sberbank a.d. Banja Luka

Apstrakt: Netačno prikazivanje podataka u računovodstvenim izvještajima predstavlja svjesno ili nesvjesno manipulisanje u računovodstvenoj evidenciji. Manipulisanje računovodstvenim podacima je postalo praksa kako u malim, tako i u velikim kompanijama. Da situacija bude još teža sve se to spretno „upakuje“ u zakonske propise, stvarajući sliku njihovog poštovanja. Jedan od načina borbe protiv tih pronevjera i manipulacija jeste razvijanje oblasti forenzičkog računovodstva. U toj aktivnosti posubnu ulogu ima obrazovanje. Forenzičko računovodstvo je specifična oblast koja bi trebala da osposobljava kadrove multidisciplinarnog kapaciteta. U većini tranzicionih zemalja, gdje je pojava pronevjera kroz finansijsko izvještavanje, vrlo zastupljena, ovoj oblasti se ne daje potreban značaj. Tako je i u slučaju BiH.

Ključne riječi: forenzičko računovodstvo, računovodstvo, kreativno računovodstvo, prevara, manipulacija, revizija, kontrola.

UVOD

Iskustva sa novcem su izdefinisala mnoštvo pojmova od kojih se prisjetimo: kriminal bijelih kragni, pametna krađa, krađa preko knjiga, friziranje podataka, kreativno računovodstvo.... Naslov ovog rada je neka kombinacija već poznatih kovanica koje u osnovi imaju krađu tuđeg, pronevjeru, prisvajanje bez nadoknade, otuđivanje bez namjere vraćanja...

Poznata je stara izreka: ne traži ploča ispod mrtvih konja. Ona ima duboko, opsežno i snažno značenje. Nešto slično, naravno daleko uže, ima i forenzičko računovodstvo, kao i forenzička revizija. Razlog za pisanje na ovu temu, zato ne leži u ličnom zanimanju za tu oblast, nego potporu onima koji bi željeli da nešto o tome saznaju, a da se zbog tog saznanja ne

¹ Vanredni profesor, e- mail: naukabl@gmail.com

bi trebalo da upuštaju u aktivnosti sličnog sadržaja, kao što su prevare ili pronevjere kroz papire.

Poznato je da u vrijeme pada materijalne podloge čovjek postaje slabiji i fizički i duhovno. Nakon izvjesnog vremena moguće je da duhovno jača, ali mentalno, psihički, najčešće pada. Tako je i sa društvom. U vrijeme krize mnogim zaposlenim: radnicima, menadžerima, vlasnicima, „dođe preko glave“. Tada mnogi prelaze granice moralnosti, poslovnosti, kolegijalnosti, pa time i zakonitosti. Pronevjere su sve češće, razne malverzacije postaju sastavni dio poslovanja.

One se naravno prikrivaju raznim „tapetama“ ili pokrivačima, ali često tapete izblijede ili se napuče, nabubre, pa tako same pokazu da se tu nešto krije, da tu nešto nije u redu, da je podloga vrlo slaba. Prikrivaču naročito ide na ruku to što se broj propisa, zakona, uputstava, standarda, izvještaja, i slično svakim danom povećava, usložnjava i komplikuje.

PREVARE I PRONEVJERE

Netačno prikazivanje podataka u računovodstvenim izvještajima predstavlja svjesno ili nesvjesno manipulisanje u računovodstvenoj evidenciji. Ono predstavlja fiktivnu, lažnu ili nepravilnu obradu podataka, sa namjerom da se prikrije prava slika o stanju sredstava, izvorima sredstava ili poslovnom rezultatu. Često se to “upakuje” u zakonske propise, stvarajući sliku njihovog poštovanja. Manipulacijama se prikazuju drugačije vrijednosti sredstava, troškova, odliva i stanja pojedinih kategorija imovine. Sve veći broj slučajeva manipulisanja računovodstvenim podacima, kao i raznovrsnost tih manipulacija, uzrokovale su potrebu razvoja posebne grane računovodstva koja se najčešće javlja pod imenom: forenzičko računovodstvo, čiji je zadatak ocjena zakonitog i stručnog evidentiranja i izvještavanja.

Negdje, nekad je postojao slučaj jednog uspješnog menadžera koji je završio svjetski priznat univerzitet iz područja računovodstva i finansija. Iza njega je bila uspješna karijera direktora finansija u nekoliko firmi. Kao vrlo ambiciozan dobio je menadžerski ugovor za poziciju člana uprave za finansije, i to u velikoj kompaniji koja je pozicionirana među top 10 u zemlji. Živio je san svakog mladog menadžera, automobil visoke klase, mobitel, biznis kartica, bonusi i sve ostalo što ide s tom pozicijom. Njegov prethodnik na poziciji člana uprave za finansije otišao je u penziju. Bio je to markantan gospodin, uvijek u najboljim odijelima, profinjjen i uglađen. Kad su se upoznali mladi menadžer je pomislio: “želio bih biti poput njega, ali bolji!” Godinu dana rada bilo mu je dovoljno da pohvata sve konce i ostvari više nego dobre rezultate. Uprava je imala samo pohvale za njega, a ni bonus nije bio loš. Finansijski izvještaji bili su više nego dobri. Bila je to jedna od malobrojnih korporacija čije su akcije rastle dok je druge firme recesija uništavala. No, to je samo tako izgledalo. Novi finansijski menadžer je dobro čuvao svoju tajnu, svoju pronevjeru, friziranje finansijskih izvještaja za koje su znali samo on i direktor računovodstva, za

koga se nije brinuo, jer bi ovaj sve uradio za par hiljada. Ono što ga je brinulo bio je on sam. Pomislio je: “svi to rade, pogotovo sada u vrijeme recesije i dobar rezultat mi je osiguranje za napredovanje u kompaniji. Kad se jednom naučiš na luksuz, teško ga se odreći.” To mu je bila utjeha. Ali ne zadugo. Prošlo je nekoliko mjeseci od toga i taman se opustio kad je iznenada sazvan nadzorni odbor koji je odlučio da dovede tim vanjskih računovođa za kontrolu finansijskih izvještaja.

Za gazdu finansija to su bili neki čudni tipovi, posebno vođa ekipe kontrolora. A za njega je otkrivanje nepravilnosti u ovom slučaju bio veliki izazov. Morali su otkriti pronevjeru, jer im je nadzorni odbor dao odriježene ruke. Iako su jedna od rijetkih firmi koja se bave forenzičkim računovodstvom i koja se može pohvaliti otkrivanjem i sprečavanjem mnogih pronevjera koje nikad nisu ugledale svjetlo javnosti, ovo je veliko, veće od bilo čega što su do sada radili, radi se o milionima. Zato ih je nadzorni odbor preduzeća puštao u kancelarije i noću da vrše pregled računara i dokumentacije. Vođa ekipe revizora je odlučio da svoj prvi intervju obavi baš sa članom uprave za finansije. Uvijek se vodio onom starom izrekom da riba smrdi od glave. S obzirom da je čitavo svoje radno iskustvo proveo kao računovođa, znao je da postavlja prava pitanja i znao je gdje i šta da traži. Bio je jedan je od rijetkih sa završenim studijem za forenzičko računovodstvo. Pored računovodstva, revizoru je najdraži predmet bila komunikologija, vjerovatno zato jer je dobro čitao ljude i u većini slučajeva nije griješio.

Sam početak intervjuja je bio čudan. Revizoru se činilo da je rukovodilac finansija vrlo smiren ili možda dobro skriva svoju nervozu? Znao je da pred sobom ima svjetski školovanog čovjeka koji je možda slušao komunikologiju kao i on. No, ipak je vjerovao u sebe. Počeo je sa klasičnim pitanjima o računovodstvenim politikama i finansijskim izvještajima. Čitavo vrijeme pomno je pratio pokrete finansijskog šefa. Jedan mu je naročito zaokupio pažnju. Čovjek koji to ne zna ne bi ni primijetio, ali je istrenirano oko revizora uočilo kada je šef finansija neprimjetno promijenio položaj tijela i na sekundu podigao obrvu. Bilo je to kod pitanja oko priznavanja prihoda. Izgledalo je da on tada laže...

A, često se mislili da je računovodstvo dosadno?!?

Ova priča je samo jedan od mogućih scenarija prevare i pronevjere u računovodstvu.² No, kako takve scenarije spriječiti? U današnje vrijeme teško. Moguće je jedino da se brže otkrivaju i sankcionišu, pa da na taj način djeluju upozoravajuće na potencijalne učinioce prevara. U tome svakako svoju posebnu ulogu imaju forenzičke računovođe, odnosno

² Od najpoznatijih računovodstvenih skandala koji su uzrokovani računovodstvenim trikovima i "kreacijama", najpoznatiji su: 1986. u SAD, "Helmsley Enterprises" Inc., 1990. u Velikoj Britaniji, "Polly Peck", 1992. u Velikoj Britaniji, "Maxwell Communications", 2002. u SAD, "Enron", 2003. u Italiji, "Parmalat SPA", 2009. u SAD, "Bernard L. Mardoff Investment Securities LLC", 2009. u Indiji, "Satyam Computer Services".

forenzičko računovodstvo. Forenzičke računovođe u današnje vrijeme otkrivaju pronevjere kroz kontrolisanje poslovne dokumentacije, kontrolisanje računara i elektronske pošte, obavljanje intervjua sa zaposlenima, pa čak i putem aktivnosti kao što su pregledi kancelarija noću. Oni mogu biti i sudski vještaci iz navedenog područja. U vrijeme recesije (kao u današnje doba), forenzičko računovodstvo je profesija koja cvjeta. Naime, u doba pada ekonomije ljudi prelaze granice koje u normalnim uslovima ne bi prešli i tada aktivnosti pronevjere često izlaze na svjetlo dana. Među uzrocima ovakvog ponašanja najčešće se navode:

- pad moralnih vrijednosti i kriterija, koji su imanentni kriznim periodima,
- nastojanja menadžera da postižu visoko postavljene ciljeve i u periodu krize,
- gubljenje osjećaja sigurnosti za zaposlene, kako finansijski tako i za samo zaposlenje,
- lakši ulazak u veće rizike na tržištima hartija od vrijednosti u želji za većim povratom.

Da bi se spriječile prevare i pronevjere, ili bar smanjile mogućnosti za njihovu pojavu, firme treba da vode mnoštvo aktivnosti u tom pravcu. Prva aktivnost se sastoji u jasnoj poruci menadžmenta preduzeća da se ovakve pojave ne mogu nikom tolerisati. Druga se odnosi na procjenu rizika od ovakvih pojava. Moraju se kontrolisati svi poslovni procesi da bi se uočile najslabije tačke. Zatim, se zahtjeva precizna i odlučna implementacija rigorozno postavljenih pravila kontrole. Treba vjerovati svima, ali isto tako treba sve kontrolisati. Na kraju je potrebno da se blagovremeno preduzimaju odlučne akcije po svakoj uočenoj pojavi prevare ili pronevjere.

U praksi se odomaćio izraz privredni kriminal, iako se prevare i krađe preko papira, odnosno dokumenata, izvještaja, iskaza i prikaza, mogu, a vrlo često se i odnose na pronevjere u vanprivrednim djelatnostima. Ova pojava je najčešće posljedica nevjerođostojnog računovodstvenog izvještavanja, neadekvatno postavljene organizacije preduzeća, kao i neodgovarajućeg sistema unutrašnje kontrole i nadzora. Računovodstveni i finansijski izvještaji i iskazi su najčešće proizvod-kreativnog, odnosno manipulativnog računovodstva. Kreacije se koriste kroz maštovitu upotrebu računovodstva, legalne mogućnosti izbora fleksibilnih računovodstvenih metoda, postupaka i procjena, zloupotrebu računovodstvenih procjena, metoda i tehnika, sa ciljem što boljeg prikazivanja finansijskog stanja i uspjeha, da bi se postiglo ciljano prikazivanje rezultata. Da bi se spriječile, ili bar smanjile nedozvoljene radnje, najbitnija stvar je poslovna kultura. Naravno, ovdje se moramo vezivati za poslovni odnos, pa čak i moralnu komponentu radnika kao ličnosti, čime se sasvim opravdano dovodimo u izvjesnu kontradiktornost: moral i poslovni uspjeh. Ipak, profesionalno upravljanje, kvalitetno

izgrađen sistem interne kontrole i revizije, adekvatna organizacija rada, jasni dugoročni poslovni ciljevi i razrađen sistem motivacije, pojedinačne i kolektivne, sigurno bi doprinio smanjenju prevara.

Pojava da se prevare uglavnom dešavaju tamo gdje su kontrole slabe, odnosno gdje se ne primjenjuju ili ne postoje, jasno upućuje na zaključak da smo svi skloni nekom obliku prevara. Prema nekim teoretičarima³ posmatrano sa strane forenzičkih računovođa prevare možemo grupisati u tri glavne grupe:

- korupcija,
- otuđivanje imovine i
- lažiranje finansijskih izvještaja.

Prevare je vrlo teško identifikovati.

Forenzičko računovodstvo nije u stanju da otkrije sve prevare i pronevjere, ali može da doprinese mogućnosti da će one tokom vremena biti rasvijetljene.

U svakom preispitivanju, istrazi, rasvijetljavanju, najbitnija stvar je poznavanje motiva za prevaru, na osnovu koga se može zaključiti na kom mjestu, preko kojih računa ili transakcija je djelo učinjeno. Tako se najlakše dolazi do odgovora na jedno od najtežih pitanja u forenzičkom računovodstvu: gdje tražiti? Ako se pođe od motiva, prelazak na tzv. "dubinsko" istraživanje događaja, koji dovode do pojave sumnje da se nešto pogrešno radi ili da je prevara moguća, nije težak, ali je za to potrebna primjena znanja iz različitih disciplina, kao što su: računovodstvo, ekonomija, revizija, statistika, istraživačke vještine, informatičke tehnologije, metode posmatranja ličnosti i slično. Forenzičke računovođe bi trebalo da budu osposobljeni da posmatraju "iza brojeva". Ova profesija služi otkrivanju istine u sporovima, pa se forenzičari često javljaju u ulozi svjedoka, eksperata, vještaka, analitičara i slično.

Forenzičko računovodstvo sve više dobija na značaju sa porastom broja prevara, korupcije, podmićivanja i lažnog prikazivanja stanja imovine i uspjeha preduzeća.

Glavni zadaci forenzičkog računovođe su: analiza, interpretacija, sumiranje i prezentovanje međusobno povezanih poslovno-finansijskih stavki, tako da budu razumljive i na odgovarajući način potkrijepljene.

Postoji mnoštvo načina za otkrivanje prevara. Prema nekim analizama⁴ prevare su otkrivane, od čega se najveći broj otkriva dojavama zaposlenih ili slučajno, a značajan broj internom i eksternom revizijom i internom kontrolom.

U svom radu forenzičke računovođe koriste različite procedure da bi utvrdili područje počinjenih prevara. Najčešće se pominju: analitičke

³ Kulina, D. (2011): *Forenzička revizija*, Finrar, br. 07/2011. Banja Luka.

⁴ Belak, V. (2011): *Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo-borba protiv prijevare*, Belak Excellens, Zagreb.

procedure, (preliminarne analitičke procedure, nezavisne analitičke procedure, konačne analitičke procedure), zatim horizontalne vertikalne analize, upoređivanje stavki, analiza odnosa, poređenja određenih kategorija. Koriste se i različite tehnike: Benfordov zakon pozajmljen iz matematike, teorija relativne veličine faktora, zatim, kompjuterski podržane tehnike revizije koje predstavljaju praktičnu primjenu informacionih tehnologija u poslovima revizije, tehnike pretraživanja podataka, racio analize i sl.

Forenzičko računovodstvo predstavlja disciplinu koja spaja računovodstvo, reviziju i zakon. Zakon odražava sposobnost države da uspostavi, upravlja i razvija društveni, ekonomski i politički poredak. Forenzičko računovodstvo, kao posebna grana računovodstva, bavi se kontrolom zakonskog i stručnog evidentiranja.

FORENZIČKO RAČUNOVODSTVO I FORENZIČKI RAČUNOVOĐA

Oblast koja se bavi ispitivanjem finansijskih prevara i malverzacija naziva se forenzičko računovodstvo. U računovodstvenoj literaturi ne postoji jedinstvena definicija forenzičkog računovodstva. Od brojnih definicija koje se mogu naći u literaturi, najprihvatljivija je, prema ACFE (Association of Certified Fraud Examiners) – Asocijaciji ispitivača kriminalnih radnji i prevara, definicija forenzičkog računovodstva, kao korišćenja vještina u potencijalnim ili stvarnim građanskim ili krivičnim sporovima, uključujući i opšteprihvaćene računovodstvene i revizorske; utvrđujući gubitke profita, prihoda, imovine ili štete, procjene internih kontrola, prevare i sve drugo što dovodi do uključivanja računovodstvenih znanja u pravni sistem.

Koncept forenzičkog računovodstva je temeljan, kompleksan, koncept u kojem računovođa, u svom profesionalnom nezavisnom prosuđivanju, formira prezentaciju na tako visokom nivou pouzdanosti, da je ona podobna kao dokaz u zakonski vođenom postupku.

Da bi obavili tražene zadatke, neophodno je da forenzičke računovođe posjeduju znanja iz računovodstva i revizije, sposobnost verbalne i pisane komunikacije, uočavanja detalja i korišćenja informaciono-komunikacionih tehnologija. Forenzičko računovodstvo se ponekad naziva istražnim računovodstvom i predstavlja oblast koja, pored računovodstvenih znanja, zahtijeva i korišćenje informacionih tehnologija. Složena struktura znanja forenzičkog računovođe, pored prethodno navedenih znanja, najviše se oslanja na zakone i propise. U svom radu forenzički računovođa mora imati dovoljno široko poslovno-organizaciono znanje i iskustvo, mora biti stručno i moralno pouzdan, tako da je njegovo profesionalno mišljenje o poslovanju i s njim povezanim prevarama ili drugim nedozvoljenim radnjama dovoljno uvjerljivo. Ključna osobina koju forenzički računovođa treba da posjeduje jeste objektivnost. Forenzički računovođa je kreator nezavisnih i objektivnih informacija o privrednoj

istini. Zadaci forenzičkog računovođe su da analizira, interpretira i prezentuje međusobno povezane poslovno-financijske pozicije, tako da one budu razumljive i na odgovarajući način potkrijepljene. Procjenjuje se da će u narednim godinama, u razvijenim tržišnim privredama, forenzički računovođa biti jedno od 20 najtraženijih zanimanja.

Najveća uloga ove profesije mogla bi da bude u odvracanju od financijskih prevara, odnosno preventivnom djelovanju preko stvaranja okruženja u kome se ljudi odvracaju da počine prevaru, iako je to moguće učiniti. Odvracanje od financijskih prevara se obično postiže kroz aktivnosti u vezi sa internim kontrolama i etičkim programima koji stimulišu zaposlene da prijave potencijalne zloupotrebe. Takve akcije povećavaju vjerovatnoću da će čin prevare biti otkriven i prijavljen. Odvracanje od financijskih prevara se može postići korišćenjem raznih alata monitoringa, a funkcioniše kada je percepcija detekcije prisutna i potencijalni počinioci znaju da će sigurno biti kažnjeni ako budu uhvaćeni. Otkrivanje financijskih prevara se može postići korišćenjem dobro dizajniranih internih kontrola, nadzorom i praćenjem, kao i aktivnim traženjem dokaza potencijalne prevare.

Brojne financijske prevare iz prošlosti, a i na početku ovog vijeka ugrozile su povjerenje velikog broja korisnika financijskih informacija u financijskim izvještajima. Sistem financijskog izvještavanja i računovodstveno-revizorska profesija su često optuživani za nastanak prevara i gubljenje povjerenja u pouzdanost financijskih informacija od strane brojnih korisnika i donosilaca ekonomskih odluka. U računovodstvu su se uvijek događale prevare iza kojih su nastajali financijski kolapsi, a u posljednje vrijeme i u većem obimu i sa težim poslasticama. Velike prevare koje su potresale financijski sistem velikih ekonomija, pa i međunarodni sistem, dešavale su se upravo posljednjih decenija.

Generalno gledano prevara se sastoji od četiri elementa:

- pogrešno tumačenje materijalne prirode,
- namjerno zanemarivanje istine,
- uvjerenost - osoba koja dobija tumačenje se razumno i opravdano oslanja na njega i
- financijska šteta.

Kada se analizira psihologija i ličnost osobe koja načini prevaru treba imati u vidu najmanje dva faktora: biološke osobine pojedinca kao ličnosti i njegove socijalne karakteristike (njegovo ponašanje u odnosima sa drugim ljudima).

U otkrivanju prevara iskustva su pokazala da se firme previše oslanjaju na eksternu reviziju kao kontrolni mehanizam. Eksterne revizije su od izuzetne važnosti i mogu imati snažan preventivni efekat na suzbijanje financijskih prevara, ali nisu uvijek efikasan način otkrivanja prevara. Ovdje se potreba za profesijom financijskog računovođe posebno

izražava. Otkrivanjem finansijskih prevara i malverzacija treba da se bave forenzičke računovođe, koje imaju vještine iz više oblasti (finansijsko računovodstvo, poresko i poslovno pravo, kriminologija, psihologija, itd.) i u stanju su da primjene svoje vještine i sposobnosti iz jedne oblasti dok rade u drugim.

Praćenje i analiziranje nastalih zloupotreba i informacija koje se vezuju za njih ima veliku ulogu u otkrivanju novih. Prema istraživanju ACFE⁵ koje obuhvata podatke za slučajeve 1388 prevara, zaključuje se da:

- ❖ najveće štete svojim organizacijama uglavnom prouzrokuju zaposleni na visokim funkcijama,
- ❖ prevare koje su počinili vlasnici ili rukovodioci nanesu tri puta veću štetu organizacijama nego prevare počinjene od strane običnih menadžera, i više od devet puta u odnosu na prevare koje načine obični zaposleni,
- ❖ da bi se otkrile prevare koje počine rukovodioci ili vlasnici potrebno je mnogo više vremena,
- ❖ više od 77% finansijskih prevara su počinili pojedinci u jednom od šest odjeljenja (računovodstvo, operacije, prodaja, izvršni menadžment, korisnički servis, i odjeljenje nabavki),
- ❖ više od 87% počinioca prevara nikada ranije nije optuženo ili osuđeno za krivično djelo u oblasti bilo kakve prevare.

Najbolja potvrda stare izreke da se novac i ljubav ne mogu sakriti potvrđuje se u slučajevima prevara i malverzacija. Počinioci prevara često sami pokazuju da su se upustili u nedozvoljene radnje. Najčešći znaci koji ukazuju na moguće prevare jesu život iznad svojih mogućnosti, kao i specifično doživljavanje finansijskih teškoća na način koji ukazuje da se sa takvim ličnostima nešto neobično dešava.

Male organizacije su najčešće žrtve finansijskih prevara. Nasuprot većim organizacijama, malim organizacijama obično nedostaju kontrolne aktivnosti koje suzbijaju i sprečavaju finansijske prevare, te je prostor za finansijske prevare i malverzacije veći.

Primjećeno je da se najviše prevara nalazi među bankarskim i finansijskim uslugama, vladom i javnom administracijom i u proizvodnom sektoru. Takođe je prema ovom istraživanju zaključeno da se gotovo polovina organizacija koje su žrtve prevare nikad ne oporave od gubitaka prouzrokovanih prevarom.

Rezultati istraživanja ACFE pokazuju da je najčešći vid otkrivanja prevare u SAD na osnovu dojava, zatim preispitivanjem od strane rukovodstva (kontrolom menadžmenta), internom revizijom, a zatim, slučajno. Takođe, bitno je naglasiti da uglavnom prevaru prijavljuju zaposleni iz organizacije koja je žrtva.

⁵ Association of Certified Fraud Examiners (2012), <http://www.acfe.com/>

Finansijske prevare i malverzacije su globalni problem. Dva kontradiktorna procesa, globalizacija, sa jedne i balkanizacija zemalja, sa druge strane, djeluju u tom pravcu. Vjerovatno su i ti procesi sami po sebi podudarni u djelovanju. Zbog toga je i otežano otkrivanje prevara naročito u međunarodnim finansijskim tokovima. Veliki se brane snagom, a mali mnoštvom propisa i neuređenom pravnom državom sa velikim političkim uticajem vladajućih krugova podržanih moćnim međunarodnim faktorima i kompanijama. Posljedice su zastrašujuće.⁶

Iako se istraživanja vezana za finansijske prevare i malverzacije neznatno razlikuju od regiona do regiona, većina trendova u šemama prevare, karakteristikama počinioca, i kontrolnim instrumentima za borbu protiv prevara su slični bez obzira gdje se prevara desila. Najveće malverzacije u Bosni i Hercegovini, kao i u većini zemalja u tranziciji vezane su za proces poznat pod nazivom privatizacija državnog kapitala. Ne postoje stručno argumentovani podaci o ovoj pojavi, ali se može zaključiti da se radi o velikim iznosima prevara putem kreiranja podataka o visini državnog kapitala koji se prodavao, kao i smišljeno formulisanim metodama privatizacije i podaje koji su legalizovani zakonima i drugim propisima, tako da je prosto nemoguće utvrditi ni osnov ni način, ni iznos malverzacije. Prevare i malverzacije kroz proces privatizacije državnog kapitala su vrlo izražene u svim tranzicionim ekonomijama. One su toliko jasne da se neutralnom posmatraču tih zbivanja nameće zaključak da su, pored ostalog, bile i sam cilj razbijanja socijalističkog korpusa. Primjećuje se da su naveće prevare bile učinjene u finansijskom sektoru, prije svega preko privatizacije kapitala u bankama, a zatim u prerađivačkoj industriji. Rezultat takvih procesa jesu dvije najizraženije činjenice:

- u svim tranzicionim zemljama nakon privatizacije bankarski sektor je u vlasništvu stranog kapitala koji je zadržao djelatnost koristeći visoke kamatne stope na kredite (pravdajući to visokim rizikom zbog političkih ili nacionalnih tenzija koje i sami podržavaju), kao način sticanja visokih profita za vlasnike kapitala,
- najveći dio privatizovanih industrijskih firmi je smišljeno nakon preuzimanja vlasništva (najčešće od strane formalno stranog lica a u stvari od domaćeg tajkuna), doveden u stečaj, nakon čega je imovina ostala vlasniku, a radnici su dobili otkaz.

Takođe se velike prevare i malverzacije dešavaju u sistemu javnih nabavki, najčešće u građevinarstvu i nabavci lijekova, kao i uslužnim djelatnostima. Nezvanično su pojedini lijekovi po pet puta skuplji ako se prodaju fondovima zdravstva u BiH (od istog dobavljača) nego što se plaćaju u Srbiji.

⁶ ACFE istraživanja pokazuju da tipična organizacija gubi 5% svog godišnjeg prihoda na finansijske prevare i malverzacije.

U ovim slučajevima bi forenzičko računovodstvo moglo da utvrdi visinu prevara i malverzacija, ali to ne bi imalo smisla, jer ne postoji mogućnost nadoknade izgubljenog niti potreba za preventivnim djelovanjem. Proces privatizacije se vjerovatno neće više nikada dešavati, a ako i dođe do sličnog procesa, lekcije koje su naučene poslednjih decenija više neće biti korisne. Pronevjere i prevare su najčešće vezane za vladine institucije pa ne postoji volja ni mogućnost vođenja istraga ili procesuiranja slučajeva jer je po onoj staroj: “kadija te tuži, kadija ti sudi”.

Izučavanje oblasti forenzičkog računovodstva je različito. U poslovnim školama SAD forenzičko računovodstvo postoji kao predmet na osnovnim studijama, a na mnogima je i obavezno. Takođe, postoje brojne akademske institucije i interesne organizacije koje pružaju obrazovanje u oblastima forenzičkog računovodstva i ulažu ogromna sredstva suočavajući se sa pitanjima vezanim za prirodu, obim i format nastavnog plana i programa koji treba uvesti na fakultetskom obrazovanju poslovnih škola. Obuku iz ovih oblasti finansiraju države, kompanije, revizorske kuće i neprofitne organizacije. U Hrvatskoj, na Univerzitetu u Splitu, postoji Univerzitetsko odjeljenje za forenzičke nauke u okviru koga studenti, pored ostalog, mogu odabrati smjer Finansijsko-računovodstvena forenzika sa predmetima pod nazivima „Forenzičko računovodstvo I” i „Forenzičko računovodstvo II”.

U Srbiji forenzičko računovodstvo je nedovoljno poznato kao pojam i još uvek se vezuje isključivo za reviziju. Ne postoji veći broj profesionalnih tijela koja se bave edukacijom iz ove oblasti. Akademska dostignuća u ovoj oblasti su neznatna. Prepoznatljiv je Fakultet organizacionih nauka, koji u okviru nastavnog programa na master studijama Cyber forenzika ima uvršten predmet pod nazivom „Forenzičko računovodstvo”. Savez računovođa i revizora Srbije vrši profesionalnu edukaciju i izdaje različite publikacije iz ove oblasti.

Što se tiče profesije forenzičkog računovodstva u Bosni i Hercegovini, pozicija računovođa je nezahvalna, prvenstveno zbog uslova, okruženja i pažnje koja se ovoj profesiji poklanja. Nešto veću ulogu u tome pokušava da igra Savez revizora i računovođa Republike Srpske, kao i neka druga udruženja, ali se ona uglavnom svodi na teorijsko komercijalnu svrhu, pa samim tim ne daje potrebne rezultate. Njihovo djelovanje je prepoznatljivo prije svega kroz teoretisanje putem časopisa i seminara koji se izdaju i organizuju isključivo u cilju zarade za vlasnike i organizatore. Najznačajniji događaj je tzv. kongres koji se uz pečenog vola održava jednom godišnje u Banji Vrućici, ili seminar koji “Revikon” organizuje u Dubrovniku. Pored toga opšti uslovi su nepovoljni i ne postoji dovoljan nivo svijesti o potrebi i značaju zanimanja računovođe, a kamoli forenzičkog računovođe. Računovodstvena legislativa je nedovoljno uređena⁷, a ne postoji ni navika cjeloživotnog učenja. U uslovima visokog

⁷ Prema postojećim rješenjima pomiješane su nadležnosti vlasti i profesionalnih udruženja tako da su neke javne funkcije date u nadležnost privatnim udruženjima.

nivoa kriminala i korupcije, kakva je BiH⁸, gdje najveći uticaj imaju politički lideri i opcije vladajućih struktura, bilo koji propis, pa makar i najdetaljniji, nema velike šanse za primjenu. Zbog toga ne postoji ni motivaciju za sticanje zvanja iz neke profesije, posebno iz profesija koje su najčešće vezane za sudske sporove, kao što je profesija forenzičkog računovođe. Ako se tome doda činjenica da je vrlo malo praktično vrednovan rad računovođa u svakodnevnom djelovanju pa i u društvenoj valorizaciji, onda je savim jasno da su šanse za razvoj ove profesije u BiH, minimalne. Kada govorimo o forenzičkom računovodstvu potrebno je naglasiti i to da računovodstvena praksa ne poznaje zvanje, “forenzički računovođa”. Izvjesnu nadu kao naznaku da bi stanje trebalo da se mijenja daje činjenica da na Ekonomskom fakultetu u Banjaluci postoji predmet “Forenzičko računovodstvo”, istina kao izborni, a ne obavezni.

Ovakvi nedostaci u obrazovanju i praksi ostavljaju veliki prostor i mogućnost za potencijalne počiniocne finansijskih prevara i malverzacija.

Običnom čovjeku ostaju zagonetna pitanja: da li je moguće da postoji toliko prevara, ko je odgovoran za njih, a ko za njihovo otkrivanje i istragu, da li je to pitanje sistema, stava, agresivne interne politike, pooštrenih regulativa ili sve zajedno, koji je najbolji sistem za njihovu prevenciju, itd. Mnogo je više pitanja nego odgovora. Iako je forenzička računovodstvena istraga postala važna velikim organizacijama i javnosti, još uvijek ostaje mnogo toga da se nauči o ovoj relativno novoj disciplini.

SPREČAVANJE PREVARA U BIJELIM PAPIRIMA

Prevare su danas postale imidž uspješnosti, bilo da je u pitanju prevara poslovnog partnera, države ili društva. Svaka firma i institucija je sa tim suočena, nezavisno od veličine, lokacije ili oblasti. U sprečavanju, suzbijanju i otkrivanju prevara preko bijelih papira veliku ulogu mogu da imaju forenzičke računovođe.

Forenzičko računovodstvo i profesionalni forenzički računovođa popunjavaju prazninu između računovođa, revizora, inspektora i drugih predstavnika vlasti, kojima nedostaju posebna znanja i veštine za sprečavanje, otkrivanje i dokazivanje kaznenih i drugih nedozvoljenih radnji na području uspostavljanja, djelovanja i gašenja preduzeća.

U svijetu je forenzičko računovodstvo jedno od najplaćenijih i najtraženijih usluga u biznisu, a u nauci oblast puna izazova.

Forenzičko računovodstvo ne može sprečavati prevare, ali može svojim djelovanjem sužavati mogućnosti za njihovu pojavu. Današnji pristup sprečavanja prevara revizijom, odnosno aktivnostima nakon učinjenog djela, sigurno doprinosi njihovom suzbijanju, ali nikako i sprečavanju. Posebno, eksterna revizija nije jedini način otkrivanja prevara.

⁸ Prema izvještajima Svjetske banke u BiH godišnje se na korupciju utroši 3-5% BDP.

Ona može da ima važnu preventivnu ulogu na potencijalnu prevaru, ali su njene mogućnosti ograničene. Slična situacija je i sa internim kontrolama. Unapređenje sistema internih kontrola je od koristi, ali interne kontrole same po sebi nisu dovoljne da u potpunosti spriječe finansijske prevare i malverzacije. Iako je važno da organizacije imaju strateški isplaniranu borbu protiv prevara putem sistema internih kontrola, to neće uvijek otkriti finansijsku prevaru u nastanku. Najbolji način prevencije prevara preko papira je obrazovanje. Potrebno je razraditi programe obrazovanja studenata kroz školovanje i obrazovanja zaposlenih kroz svakodnevno djelovanje. Osnovni način sprečavanja prevara u firmama je obrazovanje zaposlenih radnika u njima. Nekada, u socijalizmu je bio poznat izraz "opštenarodna odbrana i zaštita". Možda bi nešto slično valjalo razrađivati i u ovoj oblasti. Zaposleni radnici su najbolji detektori finansijskih prevara. Oni bi trebalo da budu obučeni da prepoznaju šta predstavlja prevaru, kakve su njene posljedice po preduzeće i samo društvo, kako i kome da prijave svaku sumnjivu aktivnost i naravno šta će oni sami imati od toga.

ZAKLJUČAK

S obzirom na posljedice koje finansijske prevare i malverzacije nose sa sobom, poučeni iskustvom iz nedavnih finansijskih skandala u svijetu, pa i kod nas, možemo zaključiti da je od izuzetnog značaja raditi na razvijanju forenzičkog računovodstva, kako u obrazovanju, tako i u praksi. Iako taj proces nije jednostavan, a ni jeftin, koristi koje donosi su neprocjenjive, kako za poslovne subjekte, tako i za društvo u cjelini.

Pridavanjem značaja forenzičkom računovodstvu u okviru računovodstvene profesije u vremenu ekonomske i privredne globalizacije, trebalo bi da se smanje prevare i druge vrste destrukcije koje veoma negativno djeluju na privredne tokove, kao i na druge svere življenja.

U razvoju i uvođenju forenzičkog računovodstva najvažniju ulogu svakako imaju kadrovski ljudski resursi. To podrazumijeva da bi zaposleni morali prvenstveno biti obrazovani sa iskustvom i da stalno rade na sopstvenom usavršavanju koje svakako nije samo iz oblasti ekonomije ili računovodstva. To bi morali biti ljudi sa visokim znanjem iz oblasti prava, ekonomije, psihologije... Naravno, zaposleni u forenzičkom računovodstvu moraju imati visoke moralne i profesionalne kvalitete, te tehničke uslove da bi mogli svoja znanja na što efikasniji i brži način upotrijebiti.

S obzirom da su tranzicione zemlje podložne svim vrstama manipulacija i prevara, ne umanjujući potrebe forenzičkog računovodstva u razvijenim privredama, ono je svakako u tranzicionim privredama mnogo važnije. Posljedice tranzicije, prije svega način privatizacije državnog kapitala i sadašnje stanje privrede u Bosni i Hercegovini, zahtijevaju da se ova računovodstvena disciplina što prije uvede u zakonske propise i naravno da se što hitnije primjenjuje kako na izvještaje tekućeg poslovanja tako i na prethodne godine.

U BiH, pa i u zemljama regiona, se malo ko bavi forenzičkim računovodstvom. Ako se želi napredak u ovoj oblasti valjalo bi učiniti više aktivnosti na razvijanju forenzičkog računovodstva, kako u obrazovanju, tako i u praksi. Često se, forenzičko računovodstvo, čak i u akademskim krugovima, poistovjećuje i smatra revizijom, a forenzičke računovođe sa revizorima, iako ove dvije discipline imaju različite motive.

FRAUDS IN WHITE BOOKS (Theft and fraud through papers)

Simeun D. Vilendečić PhD professor, Jovo S. Vilendečić dipl. ecc

Abstract: Incorrect presentation of data in accounting reports represents conscious or unconscious manipulation in accounting records. Manipulation with accounting data has become a practice in small, as well as big companies. To make matters more difficult, it is skilfully „packed“ into legal regulations, creating an image of law-abiding company. One of ways to combat those frauds and manipulations is development of forensic accounting. In that activity, education has a special role. Forensic accounting is specific area that should equip personnel with multidisciplinary capacities. In most of transition countries, where fraud in financial reporting is highly present, proper significance is not granted to this area. Such is the case in BH also.

Key words: *forensic accounting, accounting, creative accounting, fraud, manipulation, audit, control*

LITERATURA

1. Belak V. (2011): *Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo-borba protiv prijevare*, Belak Excellens, Zagreb
 2. Koletnik, F., Kolar, I. (2008): *Forenzično računovodstvo*, Zveza računovodij, finančnikov in revizorjev Slovenija, Ljubljana
 3. Wells T. J., (2010): *Financial statement fraud casebook: cooking the books*, by John Wiley & Sons, New Jersey
 4. Budimir N. (2013): *Forenzičko računovodstvo*, Anali poslovne ekonomije, godina V, sveska 1, broj 8.
 5. Kulina D. (2011): *Forenzička revizija*, Finrar, br. 07/2011. Banja Luka
 6. Golden T.W., Skalak S.L., Clayton M.I. (2006): *A Guide to forensic accounting investigation*, John&WileySons, New Jersey
 7. Kleinman G., Anandarajan A. (2011): *Inattentional blindness and its relevance to teaching forensic accounting and auditing*, Journal of Accounting Education 29
 8. Krstić J., (2009): *Uloga forenzičkih računovođa u otkrivanju prevara u finansijskim izveštajima*, Factauniversitatis - series: Economics and Organization, 6(3)
 9. Kolar I. (2010): *Je li forenzičko računovodstvo pravi put za otklanjanje privrednog kriminala*, Acta Economica. br. 12
 10. Novajlija S. (2011): *Forenzičko računovodstvo i uticaj kreativnog računovodstva na finansijske izveštaje*, Druga međunarodna naučna konferencija, „Ekonomija integracija“, Tuzla
- Internet adrese:
<http://www.acfe.com/>
<http://www.forensicaccounting.com/>